

HAYVAN GÖNENCİ - VETERİNER HEKİMLİĞİ İLİŞKİSİ ve AVRUPA BİRLİĞİNDEKİ YASAL DÜZENLEMELER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Aşkın Yaşar¹@

Halis Yerlikaya²

A Research on Relation of Animal Welfare to Veterinary Medicine and Regulations in European Union

Özet: Hayvan gönenci, hayvanın yaşam kalitesini yansıtan bir tanımlamadır. Tam anlamıyla zihinsel ve fiziksel sağlık durumunu, mutluluğunu ve uzun yaşam gibi özellikleri içerir. Hayvan gönenci konusu, 1960'lı yılların başından beri dünyanın farklı yerlerinde ele alınan ve tartışılan bir konu oldu. Bu tartışmaların etkisiyle "Hayvan Hakları Evrensel Bildirisi" kabul edildi. Günümüze ulaşıldığında ise Avrupa Birliği kuruluşları ve üye ülkelerde hayvan gönenci konusunda önemli gelişmeler kaydedilmiş ve birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Çalışmada, farklı boyutlarıyla hayvan gönenci ele alınarak özellikle veteriner hekimliği ile ilişkisi ortaya konmaya çalışılacak; ayrıca, Avrupa Birliğindeki yasal düzenlemeler ve Türkiye'deki durum tarihsel bir perspektiften sergilenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hayvan Gönenci, Gönenc, Kanun, Veteriner Hekimliği Mevzuatı, Veteriner Hekimliği

Summary: Animal welfare is a concept which underlines life quality of animals. It includes physical and mental health, happiness, and a long life. Subject of animal welfare has been considered and discussed since the beginning of the 1960, in different parts of the world. Owing to these discussions, "Universal Declaration of Animal Rights" was accepted. Today, many significant developments and legal regulations have been declared about animal welfare in Organizations EU and member countries. The objectives of this study were to determine the relation of animal welfare and veterinary medicine from historical perspective, and to bring up legal structure in EU and Turkey.

Key Words: Animal Welfare, Law, Veterinary Legislation, Veterinary Medicine, Welfare

Giriş

Dinçer ve Menteş (1994) "animal welfare" karşılığı olarak kullanılan "hayvan refahı" kavramı yerine "hayvan gönenci" deyimini önermişlerdir. Menteş'e (1996) göre, bu öneri ilk kez Ferruh Dinçer ve Ayşe Menteş tarafından I. Tıp Etiği Kongresinde sunulmuştur. Türkiye'de yapılan bazı çalışmalarda* (Ünder 1996) "animal welfare" yerine "hayvan refahı" kullanıldığı tespit edilmiştir.

Konunun derinliklerine girmeden önce, Türkçe karşılık olarak "animal welfare" yerine bir başka kavramı değil de Dinçer ve Menteş (1994) gibi, niçin "hayvan gönenci" kavramının tercih edildiğinin açıklanması yararlı olacaktır. İngilizce'de "animal welfare" kavramında kullanılan "welfare" kelimesinin bazı sözlüklerdeki (Anon 1995, 2000, Sinclair ve Ark. 1988) karşılığının "sağlık ve afiyet, refah ve mutluluk, iyilikle ilgili koşullar, şartların iyi gitmesi hali" olduğu bildirilmektedir. Burada geçen "refah" kelimesinin Türk Dil Kurumu Türkçe sözlüğünde (1988) Arapça olup, karşılığı "bolluk, varlık ve rahatlık içinde yaşama, gö-

nenç" şeklinde açıklanmaktadır. Aynı kaynakta (1988) gönenc kelimesinin Türkçe olduğu, "bolluk, rahatlık ve varlık içinde iyi yaşama, refah" anlamlarında kullanıldığı belirtilmektedir. Kavramsal analizde "welfare" kelimesinin özünde yer alan "iyilik, iyi olma hali" anlamını "gönenc" kelimesinde "varlık içinde iyi yaşama" anlamıyla tam olarak bulmaktadır.

Duncan ve Fraser'e (1997) göre, bazı bilim adamları 1960 sonrası bilimsel değerlendirmelerde, hayvanların mutluluk ve acı kapasitelerinin onların gönenclerinde merkezi bir nokta olduğunu kabul etmişlerdir. Ne sağlık, ne stres ne de uygunluk ya da yeterlilik hayvanların iyi bir gönence sahip olduğu anlamına gelir. Gönenc, hayvanın ne duyduğunu hissettiğine bağlıdır.

Duyguyu temele yerleştiren bir yaklaşımla hayvan gönenci acı, korku, açlık ve susuzluk gibi olumsuz durumlara indirgenebilir. Konfor, rahatlık ve sosyal etkilemler gibi pozitif durumlarda düzeltilebileceği için bilimin görevi, hayvanların bu tür yaşamlarını araştırıp anlamak ve ona göre gönence uygun çözüm üretmek

Geliş Tarihi : 05.11.2004 @: ayasar@selcuk.edu.tr

1. Selçuk Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, KONYA

2. Fırat Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, ELAZIĞ

* Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (2004) Twinning Project. Almanya ve Türkiye Arasındaki AB Eşleştirme Projesi, Twinning No: TR02/AG/01, Proje No: TR 0203.05. Hayvan Refahı Komisyonu "Hayvan Refahı Yasa Tasarısı" çalışmaları.

olmalıdır. 1970'lerde hayvanların davranış ve tercihlerini belirlemek amacıyla çeşitli ortamlarda yapılan araştırmalarda bunu doğrulamakta; hayvanların yaşamlarını daha korkusuz, sıkıntısız, az acı veren ortamlarda geçirmek istediklerini ortaya koymaktadır (Duncan ve Fraser 1997).

Appleby ve Hughes'e (1997) göre gönenc, "iyi halde olmak, mutluluk anlamında" ve tam olarak "iyi bir halde olma durumu"nu belirtir. Hayvanlar ancak kendi doğal çevrelerinde uyum içerisinde tam bir zihinsel ve fiziksel sağlık durumundadırlar. Gönenc kelimesinin anlamı zaman içerisinde değişmiş ve günümüzde genel olarak hayvanın durumunu sahip olduğu pozisyonun düzeyini belirtmek için kullanılmaktadır. Gönenc, çok kötüden-çok iyiye geçişebilir. Gönenc kavramını sadece hayvanın problemlerinin olup olmadığını gösteren bir kavram olarak değil; bilimsel bir şekilde kullanmak için, her zaman bir hayvanın "hayvan gönenci" düzeyinin belirlenmesi ya da tanımlanması gereklidir (Appleby ve Hughes 1997).

Hayvan gönenci bilimsel bir kavramı belirten ve bilimden doğan bir deyim değildir. Daha çok toplumda ortaya çıkmış ve hayvanlara karşı davranışlanmıza ilişkin etik ilgi ve yaklaşımı ifade eden bir deyimdir. Bir hayvanın gönenci onun yaşam kalitesini yansıtır. Yaşam kalitesi de sağlık, mutluluk, uzun yaşam gibi farklı özellikleri içerir (Duncan ve Fraser 1997).

Hayvan yaşamının kalitesi konusunda toplumun ilgisinde gerekli değerlendirmelerin yapılmasında bilim önemli rol oynamış ve hayvan gönenci, bilimsel bir araştırma ve tartışma konusu olarak kabul görmüştür. Bu kabul görüş, temelde değerlerden orijin alan bir etik anlayışın bilimsel bir yaklaşım içerisinde nasıl kavramlaştırılabileceği tartışmasını da ön plana çıkarmıştır (Duncan ve Fraser 1997).

Duncan ve Fraser'e (1997) göre, Ruth Harrison modern hayvansal üretim uygulamalarında, kamuoyunun yoğun ilgisini çeken değerlendirmelerinde "Tavukların yumurtlaması için kullanılan otomatik kafes sistemlerinin kesinlikle kaldırılmasını; süt danası beslemesinde kullanılan intensiv yöntemlerin kesinlikle engellenmesini; hayvanların yetersiz gıdalarla beslenmesini yasaklayan özel kanunların çıkarılmasını; sürekli bağlı tutulmanın yasaklanmasını; çarpma ve vurmanın yasaklanmasını; hayvanların yetersiz ışık ya da karanlıkta barındırılmalarının yasaklanmasını" tavsiye etmektedir. Bunlara ilave olarak İsveç'te Astrid Lindger hayvan gönenci yasalarının geliştirilmesinde etkili olan, "gençler dahil hayvanlara az da olsa bir yaz tatili mutluluğu garanti edilmesi; devamlı tutuldukları ahır gibi kalabalık ve ölüncüye kadar kalmak zorunda oldukları mekanlardan uzaklaştırılmaları; bir kez olsun güneşi görmeleri; kokuşmuş gazlar yerine en az bir

kez temiz hava solumaları gerektiğini" savunmuştur. Benzer hayvan gönenci hareketleri "hayvanlar için neyin uygun, neyin yararlı olduğu" gerçeğini paylaşan görüşler etkili oluncaya kadar sürmüştür. Şüphesiz bu etik yaklaşımları içeren görüşlere karşı fikirlerde ileri sürülmüştür. Intensiv sistemde daha geniş hayvan gönenci standartları sağlananlara göre, doğal koşullarda extensiv yaşamlarını geleneksel biçimde sürdürenlerde daha çok hayvan gönenci sorunları olduğunu ileri süren karşı görüşlerde olmuştur (Duncan ve Fraser 1997).

Birçok insan hayvanların his ve duyguları yaşadığına; yaşam koşulları kötü ise acı ve ıstırap çektiğine, iyi koşullarda ise mutlu olduklarına inanmaktadır. Acı ve mutluluk, insanlara davranış açısından ele alındığında etik kararlarımızın önemli kriterleri olarak kabul edilebilir. Aynı şekilde hayvanların değerlendirilmesinde de acı ve mutluluk önemli etik kriterler olmalıdır (Duncan ve Fraser 1997).

Rollin'e (1999) göre, hayvanların gönencini arttırmak için doğal çevrelerinde yetiştirilmeleri ve doğal davranışlarını sergilemelerine olanak sağlamak; hayvan gönencini geliştirebilmek için ise hayvanların doğasına saygı duymak da gerekmektedir.

Hayvan gönencine farklı bir yaklaşımda, onların "biyolojik sistemlerinin uygun olup olmadığı"nın saptanmasına dayanır. Bu yaklaşımla gönenc hastalıklar, yaralamalar, malnutrisyon gibi durumlara zayıflatılabilecektir. Büyüme, üreme, normal fizyolojik ve davranış fonksiyonlarının görülmesiyle, uzun yaşamda da üst düzeyde bir hayvan gönenci görülebilecektir (Duncan ve Fraser 1997).

Hollands'a (1989) göre, 1997 yılı "Hayvan Gönenci Yılı" kabul edilmiş ve konuyla ilgili ilk konferans Cambridge'de Trinity College'de yapılmıştır. "Hayvan Hakları Sempozyumu" başlığı altındaki organizasyonu "Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals (RSPCA)" gerçekleştirmiştir. Toplantıda tarihsel ve toplumsal perspektiften bakılarak hayvan – insan ilişkisi teolojik, filozofik ve politik yönden incelenmiştir. Toplantılarda çiftçilik, vahşi yaşam ve deneyler olmak üzere üç önemli alan üzerinde çalışılmıştır. Konferansın sonunda bu toplantılara katılan 150 katılımcı çıkartılan "Türccülüğe Karşı Deklarasyon" metnine de imza atmışlardır.

Materyal ve Metot

Araştırmanın belgelerini, Avrupa Birliğinde yürürlükte olan hayvan gönenci (Animal welfare) ile ilgili mevzuat metinleri (yönetmelik, direktif, sözleşme ve konsey kararları) oluşturdu. Belgeler, veteriner hekimliği açısından ele alınarak tarih metodolojisi içerisinde ikinci el (sekonder) kaynaklarla ve Türkiye'deki yasal durumla karşılaştırılarak değerlendirildi.

Hayvan Gönenci ve Hayvan hakları İlişkisi

Tannenbaum (1995), hayvan gönenci ve hayvan hakları arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır: Hayvan gönenci ve hayvan haklarına farklı bakış açıları vardır (Şekil 1). Şekil 1A'da hayvanların gönenci olduğunu fakat ahlakî haklarının olmadığı bakış açısı; şekil 1B'de bizim hayvan gönencinden bahsetmememiz gereken bazı tutumlar ifade edilmektedir. Şekil 1C ve D'de hem gönencin hem de hakların hayvanlara uygulanabildiği gösterilmektedir. Daireler hayvan gönenci ve hayvan haklarının eşit öneme sahip olduğunu işaret etmesi için eşit büyüklükte çizilmiştir. Bununla birlikte, hayvan gönenciyle hayvan hakları arasında kesişmenin olmadığı görüşünü de ortaya koymaktadır. Gönenc ve haklar bir arada olabilir, bununla beraber aynı olguyu eş zamanlı olarak içermeyen çelişkili kavramlardır. Aradaki farkı göstermek üzere Şekil 1C gönencin ve hakların bazen kesiştiğini gösteren bakış açısını ortaya koymakta - belirli şartlarda bazı hakları olabilen hayvanların gönence doğru yönlendirilme düşüncesini ifade etmektedir. Şekil 1E ve F ise gönencin ve hakların kesişebildiğini fakat eşit öneme sahip olmadıklarını göstermektedir. Şekil 1E hayvan refahının hayvan haklarına göre daha önemli olduğu görüşünü ortaya koymaktadır. Buna göre, hayvanların az bir ahlakî hakları bulunmakta ve bu haklar onları belirli gönenc durumlarına yönlendirmektedir (Örneğin, acı veya açlıktan uzak olması gibi). Şekil 1F hakların gönencden daha önemli olduğu görüşünü ortaya koymakta, fakat hayvanların bazen belirli gönenc durumları için haklarının olabileceği olasılığına izin verildiğini belirtmektedir.

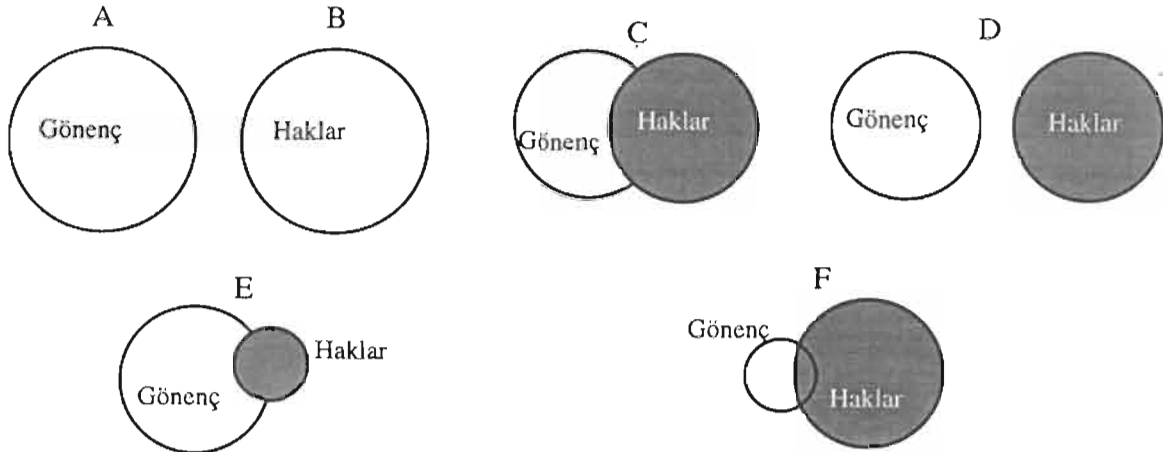
Tannenbaum'a (1995) göre, olası başka görüşleri yansıtan farklı şekillerde çizilebilir. Gönenci ve hayvan haklarını farklı nispi büyüklüklerde sunan daireler ya da hayvan gönenci ve hayvan hakları arasındaki her-

hangi bir kesişmenin daha büyük veya daha küçük (içine alma noktası) olduğunu gösteren şekiller de çizilebilir. Ayrıca, farklı tür hayvanlar için farklı şekillerde çizilebilir veya farklı tür olaylarda bulunan hayvanlar için bu çizimler yapılabilir. Örneğin, şempanze ve goril gibi yüksek sınıf primatların laboratuvar farelerine göre daha fazla ahlakî hakları (bu yüzden değer ya da haklar sunan daire) daha büyük olabilecektir.

Hayvan gönenci hareketi, acı vermemek koşulu ile hayvanların insanların yararı için kullanılmasını ve öldürülmesini uygun bulmaktadır. Hayvan hakları hareketi ise insanî bir biçimde de yapılırsa insanların çıkarı için hayvanların öldürülmesine veya kullanılmasına karşı çıkar. Hayvan hakları hareketi, hayvanların öldürücü tıbbî deneylerde, ilaçların, kozmetiklerin ve nükleer silahların test edilmesinde kullanılmalarını; kürkleri için öldürülmelerini; eğlence amacıyla dövüştürülmelerini (horoz dövüşünü, deve güreşini, boğa güreşini, rodeoları) ve oynatılmalarını; avlanmayı; "endüstriyel tarımcılık" denilen tavuk ve sığır çiftliklerinde hayvanların kalabalık bir biçimde küçük bölmelere hapsedilmelerini protesto eder. Irkçılığa ve cinsiyetçiliğe benzettikleri tür-cülüğü (speciesism) ise reddeder (Ünder 1996).

Hayvan Gönenci ve Veteriner Hekimliği İlişkisi

Tandy'e (1989) göre, hayvan gönenci meselesi basit bir konu değildir. Hayvanlar için gönencin tam bir tanımını yapmak zordur. Toplumun gereksinimleri ve umutları ekonomiye, politik tutumlara ve teknolojik yeniliklere bağlı olarak sürekli değişmektedir. Veteriner hekimliği yüksek olası standartları sağlama savaşı vermektedir. Veteriner hekimler uygulamada karşılaştıkları problemleri çözmek için öğrendiklerini ve tecrübelerini kullanmak zorundadırlar. Bazı uygulamalardaki etik problemler tartışılmaktadır. Veteriner hekimler uygulamadaki zorluklara rağmen, hayvanların bakımında ve tedavisinde onların gönencini sürdürmeye gayret et-

Şekil 1. Hayvan gönenci ve hayvan hakları arasındaki ilişki (Tannenbaum 1995, s.172, Şekil 13-1)

mektedirler.

Veteriner hekimler hayvan gönenci kavramını hafife almazlar, bu konuyu mesleklerinde izleyecekleri yol haritasında daima ön planda tutarlar. Hayvan gönencinin tüm maddelerinde elbette hem fikirlik yoktur. Zaten böyle olsaydı her halde korkunç olurdu. Mutluluk ve iyilik olarak tanımlanan gönenc, aklın bir ifadesidir, ölçülemez. Çoğunlukla, kararlar davranışsal örneklerle değiştirilebilir. Örneğin, acıyı ele alalım. Acının var olduğu fikri, özellikle acının bir derecesidir. Bir köpeğin dizinde diskler arasına vurma sonucu ağlaması acı çektiğinin işaretidir. Acıyı var saymalıyız, ama hangi dereceye kadar? Değerlendirmeler aynı parametreleri kullanan aynı sonuçlara ulaşan araştırmacılar tarafından sorulabilir. Eğer bir veteriner hekimin değerlendirmesinin yanlış olduğuna kanaat getirilirse, birçok farklı sonuç bunu izleyebilir. Böyle bir hataya bağlı olarak meslektaşlarından tepki alabilir ya da farklı bir tutumla karşılaşabilir. Bu durum önce haysiyet divanına (disiplin kurulu) gider. Böylece hatalı bir karar veteriner hekimi korkunç bir sona götürebilir (Tandy 1989).

Veteriner hekimler pratikte, diğer mesleklerde olduğu gibi, yaşamlarını hizmet verdikleri işlerden aldıkları ücretlerle sürdürürler. Ücretler sadece normal işleri kapsamaz. Bina, ilaç, ekipman ve artan bir oranda teşhis malzemesi, medikal ve cerrahi teknik elemanları, vergileri de kapsar. Eğer çalışanlardan kabul edilebilir standartlarda bir iş bekleniyorsa, onların hak ettikleri maaşı almaları ya da hak ettikleri ücretlerin verilmesi de gerekir. Bilgi ve becerilerini en son teknolojiye göre geliştirmelerine yardım edecek dergi, video ve kursları da yakından takip etmeleri de gerekmektedir (Tandy 1989).

King (1989), hayvan gönencini etkileyen ve en önde gelen meslek grubunun veteriner hekimler olduğunu belirtmektedir. King'e (1989) göre, *"bireysel olarak kim en çok hayvanlarla bağlantı kurup onları tedavi eder ki; bu etki gittikçe gelişebilir, bunun evrimle veya devrimle ilgisi yoktur. Esas evrimle ilgili yaklaşım eğitimidir. Hayvan gönencine karşı meslekî tavır her zaman değişik olmaktadır."*

Yıllarca veteriner hekimlerle birlikte çalışan Tandy (1989), veteriner hekimlerin hayvan gönencinin önüne ekonomik önceliklerini koymadıklarını ve mesleklerinde gösterdikleri merhametin başka hiçbir meslekle karşılaştırılmayacağını belirtmektedir.

Veteriner hekimlerin birinci görevi, toplumun hayvan kullanımını sırasında onlara yüksek kalitede tedavi hizmetleri vermek, hayvan hastalıklarını ve acıyı önlemektir. Bu aktiviteler radikal değişim sınırlarını zorlamaktadır. Şimdiye kadar bunu oldukça iyi bir şekilde yaptılar ve daha da geliştirmeye devam edebilirler. Ve-

teriner hekimlikteki bu evrimsel gelişmeler şu ana kadar doğru bir şekilde olmuştur. Tiz ve temelsiz eleştiriler, amaçlanan evrensel değişimin tersi sonuçlara yol açar. Birey olarak veteriner hekimlerin hayvan gönencine katkıları eğitimle daha da artırılabilir (King 1989).

Mike Appleby'nin 1986'da Avrupa'daki veteriner ve ziraat fakültelerinde hayvan gönenciyle eğitim konusunu incelemesinde, ziraat endüstrisinin gönenci algılamasının, toplumun gönenci algılamasının veya hükümet yasalarının ülkeden ülkeye değiştiği sonucuna varıldı. ABD'de ise hayvan gönenci eğitimi isteğe bağlı kurslar şeklinde olmaktadır. İngiltere'de ise şimdiye kadar hayvanlar birçok ülkeye göre daha iyi korunmuştur. 1986 yılında Üniversiteler Hayvan Gönenci Federasyonunun sponsorluğunda İngiltere'deki veteriner ve ziraat fakültelerinde hayvan gönenci eğitiminin incelenmesi ve karşılaştırılmasıyla ilgili bir araştırma yapıldı. İngiltere'deki veteriner fakülteleri (biri hariç) öğrencilerine tam bir kurs hizmeti vermekte ve hepsi özel hayvan gönenci eğitimi almaktadır. Hayvan gönenci kurslarının yapısında ve diğer konularla bütünleşmesinde farklılıklar bulunsa da; ve ayrıca etik ve ekonomik durumlara yaklaşımı farklı olsa da, istenen sonuç hakkında bir hem fikirlik gelişmektedir (Stewart 1989). Türkiye'de hayvan gönenci konusunda eğitim faaliyetlerinin veteriner fakültelerinde EAEVE (Avrupa Veteriner Eğitimi Kurumları Birliği) akreditasyon çalışmaları çerçevesinde değerlendirilmeye başlandığı söylenebilir.

Çiftlik, arkadaş ve laboratuvar hayvanları, vahşi yaşam, spor ve gösteri amaçlı hayvan kullanımı, hayvanların taşınması gibi konular gönenc başlığı altında yer alan konulardır (Scottish SPCA 1992, Stewart 1989). Bütün bu konular gönenci de kapsamaktadır. Ne zaman çevreden, barnak, beslenme, hastalık, yaralanma ve davranış biliminden bahsedilse bu, ya direkt ya da indirekt gönencle ilgili olmaktadır (Stewart 1989).

Anatomi, biyokimya ve özellikle de fizyolojiyi bilmeden stres ve acı anlaşılabilir. Hayvan barındırma da aynı şekilde önemlidir. Bu da hayvan davranışlarıyla bağlantılıdır. Hayvan ihtiyaçları da aynı şekilde, hayvan motivasyonuna etki eden iç ve dış faktörlerin anlaşılmasına yardım eder. Veteriner hekime hangi davranışların normal, hangi davranışların anormal olduğunu anlaması konusunda yol gösterir (Stewart 1989).

İspat edilemeyen ancak büyük kuşku duyulan nokta geleneksel veteriner hekim - çiftlik hayvanı ilişkisinde mesleğin, yeni toplumsal etik hareketlerin gelişmesinde liderlik görevini başaramadığıdır. Gönenc problemlerinin çoğu geleneksel hayvancılık uygulama-

larında ve veteriner hekimliği ile ilgili konularda yoğunlaşmaktadır. Örneğin, iyi bir terapi olsa bile "bu zağılar ovalanarak temizlenmekten acı duyuyor" olabilirler. Fakat terapi rejiminin değeri hayvanın değerini sıklıkla aşmakta ve bu durumda da bazı çiftçiler değişmeyen bir şekilde hayvanın kesilmesini tercih etmekte (Follin 1999) ya da veteriner hekim bunu bir seçenek olarak sunabilmektedir.

Son zamanlarda veteriner hekimliği mesleğinin gelişmesini etkileyen bir konuda hayvan gönenci biliminin ortaya çıkışıdır. Veteriner hekim, psikolog, hayvan davranış bilimcileri ve etiyologlar yeni ve farklı bir alanda çalışmaya başlamışlardır. Bilim bu alanda hayvanların biyolojik ve psikolojik temel olaylarını keşfetmeyi amaçlamaktadır. Hayvan gönenci bilimi birçok ciddi etik meseleyi ortaya koymaktadır. Bu bağlamda mutluluk konsepti bir etik durum olarak karara ve yarıya ihtiyaç duyar (Tannenbaum 1995).

Hayvan gönencini ciddi bir şekilde göz önüne almak hayvanların geleneksel kullanılışlarına meydan okuma olarak ortaya çıkıyor. Veteriner hekimler ve üreticiler çiftlik hayvanlarının mutluluğu için yeterli dikkati gösteriyorlar mı? Laboratuvar hayvanlarının ve araştırmada kullanılan hayvanların mutluluğunun artırılması için veteriner hekimler ne gibi bir rol üstlenmelidirler (Tannenbaum 1995)?

Dünya Veteriner Hekimleri Birliği'nin 1988'de kurulan uzmanlık komitesi tarafından hazırlanan "Hayvan Gönenci, Esenliği ve Etoloji Yönergesi" (Policy Statement on Animal Welfare, Well-Being and Ethology) daimi komite tarafından Mayıs 1990'da kabul edilmiştir. Yönerge'de "hayvanların kendi başlarına bir varlık olarak özel haklara sahip olmadıkları; insanların hayvan gönencini artırmakla yükümlü oldukları görüşünün hayvanlar açısından daha yararlı bulunduğu" belirtilmiştir. Hayvanların gönenci için sağlanması gereken şartlar arasında "aç ve susuz bırakılmama; fiziksel rahatsızlık ve acıya neden olmama; yaralanma ve hastalıklardan korunma; korku ve strese neden olmama; türe uygun yaşama ortamı sağlama" maddeleri yer almıştır (Menteş 1996, WVA 1991).

Yönergede, uygulamalı etoloji ve biyoetik ile hayvan gönenci konusunun da veteriner hekimliği eğitim programlarına alınması; hayvan deneyleri, hayvanların

kesimi için nakilleri, vahşi yaşamın korunması ve hayvan gönenci konularında ulusal veteriner hekimliği birliklerinin gerekli düzenlemeleri yapmaları istenmiştir (Menteş 1996, WVA 1991).

Dünya Veteriner Hekimleri Birliği Eğitim Komitesi'nin "Veteriner Hekimliği Eğitiminin Minimum Gereksinimler" adlı raporu 1992 yılında kabul edilmiş; belirlenen 22 temel disiplin arasında "meslekî etik, hayvan gönenci ve çevre" konuları da yer almıştır (Menteş 1996, WVA 1994).

Avrupa Birliğinde Hayvan Gönenci Üzerine Yasal Düzenlemeler

Hayvan gönenci, Avrupa Birliği içerisinde çiftlik hayvanlarına yönelik bir dizi yasal düzenlemeleri ve özellikle ticarete konu olan ve beraberinde ticarî kısıtlamalar getiren önlemleri içermektedir. Avrupa Birliği bünyesinde tüm çiftlik hayvan türlerinin korunması amacıyla hayvan gönenci üzerine çıkartılan yasal düzenlemeler aşağıda liste halinde sunulmuştur:

Tüm çiftlik hayvanları ile ilgili:

Hayvanların Korunması ve Gönenci Protokolü (Amsterdam Sözleşmesi)¹

Çiftlik Amaçlı Yetiştirilen Hayvanların Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi²

Çiftçilik Hayvanı Olarak Beslenen Hayvanların Muhafazasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (19 Haziran 1978 Tarihli Komisyon Kararı)³

98/58/EC Kurultay Kararına Göre Çiftlik Hayvanı Olarak Beslenen Hayvanların Muhafazasına İlişkin Gerekli Minimum Gereksinimlerle İlgili 17 Aralık 1999 Tarihli Komisyon Kararı⁴

Çiftlik Hayvanı Olarak Beslenen Hayvanların Muhafazasına İlişkin Gerekli Minimum Gereksinimlerle İlgili 17 Aralık 1999 Tarihli Komisyon Kararı⁵

90/425/EEC ve 91/496/EEC (91/628/EEC) Karamameleri Hayvanları Taşıma ve İslah Etme Sırasında Korunmaları Üzerine 19 Kasım 1991 Konsey Karamamesi

Buzağularla ilgili:

Buzağuların Muhafazasına İlişkin Gerekli Minimum Standartları İçeren 19 Kasım 1991 Tarihli Konsey Kararı 91/629/EEC⁶

Buzağuların Muhafazasına İlişkin Gerekli Minimum Standartları İçeren 91/629/EEC Kararında Değişiklik Yapan 20 Ocak 1997 Tarihli Konsey Kararı 97/2/EC⁷

Buzağuların Korunmasına İlişkin Gerekli Minimum Standartları İçeren Ek Yönetmelikte 91/629/EEC Değişiklik Yapan 24 Şubat 1997 Tarihli Komisyon Kararı⁸

1. Protocol on protection and welfare of animals. Official Journal C 340, 10/11/1997 p. 0110.

2. European Convention for the protection of animals kept for farming purposes. Official Journal L 323, 17/11/1978 p. 0014 - 0022.

3. 78/923/EEC: Council Decision of 19 June 1978 concerning the conclusion of the European Convention for the protection of animals kept for farming purposes. Official Journal L 323, 17/11/1978 p. 0012 - 0013.

4. Council Directive 98/58/EC of 20 July 1998 concerning the protection of animals kept for farming purposes. Official Journal L 221, 08/08/1998 p. 0023 - 0027.

5. 2000/50/EC: Commission Decision of 17 December 1999 concerning minimum requirements for the inspection of holdings on which animals are kept for farming purposes (notified under document number C(1999) 4534) (Text with EEA relevance). Official Journal L 019, 25/01/2000 p. 0051 - 0053.

6. Council Directive 91/629/EEC of 19 November 1991 laying down minimum standards for the protection of calves. Official Journal L 340, 11/12/1991 p. 0028 - 0032.

7. Council Directive 97/2/EC of 20 January 1997 amending Directive 91/629/EEC laying down minimum standards for the protection of calves. Official Journal L 025, 28/01/1997 p. 0024 - 0025.

8. 97/182/EC: Commission Decision of 24 February 1997 amending the Annex to Directive 91/629/EEC laying down minimum standards for the protection of calves (Text with EEA relevance). Official Journal L 076, 24/02/1997 p.0030 - 0031.

Domuzlarla ilgili:

Domuzların Korunmasıyla İlgili Minimum Standartları İçeren 19 Kasım 1991 Tarihli Konsey Yönetmeliği 91/630/EEC⁹

Domuzların Korunmasına İlişkin Minimum Standartları İçeren Yönetmelikte (91/630/EEC) Değişiklik Yapan 23 Ekim 2001 Tarihli Konsey Yönetmeliği 2001/88/EC¹⁰

Domuzların Korunmasına İlişkin Minimum Standartları İçeren Yönetmelikte (91/630/EEC) Değişiklik Yapan 9 Kasım 2001 Tarihli Komisyon Yönetmeliği 2001/93/EC¹¹

Yumurtacı tavuklarla ilgili:

Bataryalı Kafeslerde Tutulan Yumurtacı Tavukların Korunmasına İlişkin Minimum Standartları İçeren 7 Mart 1988 Tarihli Konsey Yönetmeliği 88/166/EEC¹²

Yumurtacı Tavukların Korunması İçin Asgari Standartları Bildiren 19 Temmuz 1999 Tarih ve 1999/74/EC Sayılı Kongre Direktifi¹³

Konsey Yönetmeliğinin Kapsadığı Kuruluşların Baktıkları Yumurtacı Tavukların Kayıtları Üzerine 30 Ocak 2002 Tarihli Komisyon Yönetmeliği 2002/4/EC¹⁴

Kesim sırasında koruma ile ilgili:

Kesimi Yapılacak Hayvanların Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi¹⁵

Kesimi Yapılacak Hayvanların Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesinin Neticesinde 16 Mayıs 1988 Tarihli Konsey Kararı¹⁶

Hayvanların Kesimi ve Öldürülmesi Esnasında Uyulması Gereken Kuralları Bildiren 22 Aralık 1993 Tarih ve 93/119/EC Sayılı Konsey Kararı¹⁷

Nakliye sırasında koruma ile ilgili:

Hayvanların Uluslar Arası Taşınması Esnasında Korunması İçin Avrupa Sözleşmesinin İmzalanmasına İlişkin 21 Haziran 2004 Tarihli Konsey Kararı¹⁸

Hayvanların Taşınması Sırasında Korunmalarını İçeren ve 91/628/EEC Sayılı Direktiften Geliştirilen 29 Haziran 1995 Tarihli Konsey Di-

rektifi¹⁹

Hayvanların Uluslar Arası Taşınması Esnasında Korunmasına İlişkin Yönetmelikte (91/628/EEC) Değişiklik Yapan 29 Haziran 1995 Tarihli Konsey Yönetmeliği 95/29/EC²⁰

1255/97 Sayılı ve 25 Haziran 1997 Tarihli Dinlenme Noktaları ve 91/628 EEC Direktifine Ek Olarak Belirtilen Yol Planının Düzenlenmesine İlişkin Konsey Düzenlemesi²¹

Sekiz Saati Aşan Yolculuklarda Çiftlik Hayvanı Taşınmasında Kullanılan Karayolu Taşıtlarına Uygulanabilir Hayvan Koruma Standartlarına Ek Olarak 16 Şubat 1998 Tarihli Konsey Düzenlemesi (EC) 411/98²²

Canlı Sığır Taşınması Sırasında Geri Ödeme Garantisinin Sağlanması İçin Gerekli Şartlar Hakkındaki 9 Nisan 2003 Tarih ve 639/2003 Sayılı Konsey Düzenlemesi²³

64/432/EEC, 90/426/EEC, 91/68/EEC ve 92/65/EEC ile 94/273/EC Sayılı Konsey Kararlarında Değişiklik Yapan 30 Mart 2001 Tarih ve 2001/298/EEC Sayılı Hayvanların Taşınması Sırasındaki Korunmaları İle İlgili Konsey Kararı²⁴

Hayvanların Nakliye Sırasındaki Korunmaları ile İlgili 19 Haziran 2001 Tarihli Konsey Düzenlemesi²⁵

1255/97 nolu Düzenlemede Değişiklik Yapan 11 Haziran 2003 Tarih ve 1040/2003 Sayılı Dinlenme Yerlerinin Kullanımı Hakkında Konsey Düzenlemesi²⁶

18 Mart 1998 Tarihli 615/98 Nolu Komisyon Düzenlemesi: Canlı Sığır Taşınması Sırasında Hayvanların Gönenc Koşullarının Sağlanması İle İlgili İhracat Ödemelerinin Gerçekleştirilmesi İçin Belirlenen Özel Detaylı Kurallar

Hayvanat bahçesi hayvanları ile ilgili:

Hayvanat Bahçelerindeki Hayvanlara İlişkin 29 Mart 1999 tarihli Konsey Yönetmeliği 1999/22/EC²⁷

Deneysel ve bilimsel amaçlarla kullanılan hayvanlarla ilgili:

Deneysel ve Diğer Bilimsel Amaçlar İçin Kullanılan Hayvanları Korumaya İlgili Kurulun 24 Kasım 1986 Tarih ve 86/609/EEC Sayılı Konsey Direktifi²⁸

9 Council Directive 91/630/EEC of 19 November 1991 laying down minimum standards for the protection of pigs. Official Journal L 340, 11/12/1991 p. 0033 – 0038

10 Council Directive 2001/88/EC of 23 October 2001 amending Directive 91/630/EEC laying down minimum standards for the protection of pigs. Official Journal L 316, 01/12/2001 p. 0001 – 0004.

11 Commission Directive 2001/93/EC of 9 November 2001 amending Directive 91/630/EEC laying down minimum standards for the protection of pigs. Official Journal L 316, 01/12/2001 p. 0036 – 0038.

12 Council Directive 88/166/EEC of 7 March 1988 laying down minimum standards for the protection of laying hens kept in battery cages. Official Journal L 074, 19/03/1988 p. 0083 – 0087.

13 Council Directive 1999/74/EC of 19 July 1999 laying down minimum standards for the protection of laying hens. Official Journal L 203, 03/08/1999 p. 0053 – 0057

14 Commission Directive 2002/4/EC of 30 January 2002 on the registration of establishments keeping laying hens, covered by Council Directive 1999/74/EC. Official Journal L 36, 31/01/2002 p. 0044 – 0046.

15 European Convention for the protection of animals for slaughter. Official Journal L 137, 02/06/1988 p.0027 – 0038.

16 88/306/EEC: Council Decision of 16 May 1988 on the conclusion of the European Convention for the Protection of Animals for Slaughter. Official Journal L 137, 02/06/1988 p. 0025 – 0026.

17 Council Directive 93/119/EC of 22 December 1993 on the protection of animals at the time of slaughter or killing. Official Journal L 340, 31/12/1993 p. 0021 – 0034.

18 Council Decision of 21 June 2004 on the signing of the European Convention for the Protection of Animals during International Transport.

19 Council Directive 91/628/EEC of 19 November 1991 on the protection of animals during transport and amending Directives 90/425/EEC and 91/496/EEC. Official Journal L 340, 11/12/1991 p. 0017 – 0027.

20 Council Directive 95/29/EC of 29 June 1995 amending Directive 91/628/EEC concerning the protection of animals during transport. Official Journal L 148, 30/06/1995 p. 0052 – 0063.

21 Council Regulation (EC) 1255/97 of 25 June 1997 concerning Community criteria for staging points and amending the route plan referred to in the Annex to Directive 91/628/EEC. Official Journal L 174, 02/07/1997 p. 0001 – 0006.

22 Council Regulation (EC) 411/98 of 16 February 1998 on additional animal protection standards applicable to road vehicles used for the carriage of livestock on journeys exceeding eight hours. Official Journal L 052, 21/02/1998 p. 0008 – 0011.

23 Commission Regulation (EC) 639/2003 of 9 April 2003 laying down detailed rules pursuant to Council Regulation (EC) 1254/1999 as regards requirements for the granting of export refunds related to the welfare of live bovine animals during transport. Official Journal L 093, 10/04/2003 p.0010 – 0017.

24 Commission Decision 2001/298/EEC of 30 March 2001 amending the Annexes to Council Directives 64/432/EEC, 90/426/EEC, 91/68/EEC and 92/65/EEC and to Commission Decision 94/273/EC as regards the protection of animals during transport (Text with EEA relevance). Official Journal L 102, 12/04/2001 p.0063 – 0068.

25 Council Resolution of 19 June 2001 on the protection of animals during transport. Official Journal C 273, 28/09/2001 P. 0001 – 0001.

26 Council Regulation (EC) 1040/2003 of 11 June 2003 amending Regulation (EC) No 1255/97 as regards the use of staging points.

27 Council Directive 1999/22/EC of 29 March 1999 relating to the keeping of wild animals in zoos. Official Journal L 094, 09/04/1999 P. 0024 – 0026.

28 Council Directive 86/609/EEC of 24 November 1986 on the approximation of laws, regulations and administrative provisions of the Member States regarding the protection of animals used for experimental and other scientific purposes. Official Journal L 358, 18/12/1986 p. 0001 – 0028.

Yukarıda verilen mevzuat metinlerinin genel değerlendirilmesinde, Avrupa Birliği bünyesinde genelde çiftlik hayvanlarının, özelde ise hayvanat bahçesi hayvanları (özellikle vahşi hayvanlar) ve deney hayvanlarının gönencinde bakım-besleme, taşınma ve kesim sırasında hayvan gönenci üzerinde titizlikle durulduğu söylenebilir. Genel olarak hayvanların barınma şartlarının doğal davranışlarına, huzur ve mutluluğuna yönelik olarak düzenlenmesi istenmektedir. Ayrıca, hayvanların yeterli miktar ve kalitede yem, su ve havalandırma şartlarına sahip olması; reproduktif aktivite ve davranışlarını doğal yaşamına uygun bir şekilde sergileyebilmesini sağlayacak tedbirlerin alınmasını içermektedir. Hayvanları taşıyacak araçların onların gönenclerini bozmayacak yeterli donanıma sahip olması; hayvanların sıkışık ve rahatsız edilecek tarzda taşınmaması, bakım ve besleme şartlarının sağlanması; sekiz saatten uzun süren seyahatlerde hayvanların dinlendirilmeleri gerekmektedir. Kesilecek hayvanların mezbahalarda korkutulmaması; kesimin en uygun şartlarda, hızlı ve acı çektirmeden yapılması için gerekli önlemlerin alınması da yukarıda belirtilen hayvan gönenci ile ilgili yasal düzenlemeler içinde yer almaktadır. Belirtilen bu durumların genel olarak deney hayvanları ve vahşi hayvanlar için de geçerli olduğu söylenebilir.

Türkiye'de Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Koruma Kontrol Genel Müdürlüğü bünyesinde yürütülen Twinning Projesi²⁹ çerçevesinde, mevzuatını Avrupa Birliğine uyumlu hale getirebilmek ve hayvan gönenciyile ilgili yasal zemini oluşturabilmek amacıyla Avrupa Birliğinin 91/628/EEC³⁰, 93/119/EEC³¹ ve 98/58/EEC³² sayılı sırasıyla nakliye sırasında hayvanların korunması, hayvanların kesilmesi sırasında korunması ve çiftlik hayvanlarının korunması ile ilgili direktifleri temel alan ve hayvanların korunması ve gönenci ile ilgili söz konusu direktiflerle uyumlu bir kanun tasarısı hazırlanmış fakat henüz yasallaşmamıştır.

Hazırlanan bu kanun tasarısı ile hayvanların korunması, kötü muamelelerden uzak tutulması Türkiye için eleştiri konusu olan bir hususun ortadan kaldırılarak Avrupa Birliğine uyum konusunda önemli bir adım atılması hedeflenmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Türkiye'de "animal welfare" karşılığı olarak "hay-

van gönenci" deyiminin kullanılmasını ilk kez Dinçer ve Menteş (1994) önermişlerdir. Menteş'e (1996) göre, bu öneri ilk kez Ferruh Dinçer ve Ayşe Menteş tarafından I. Tıp Etiği Kongresinde sunulmuştur. Yapılan araştırmada, gönenc kelimesinin Türkçe kökenli olması (TDK 1988) yayın etiği açısından "kendi dilinde yayın" kriterleriyle örtüştüğü ve çeviride düşünülen anlam karşılığını tam olarak verdiği için "animal welfare" deyimini yerine "hayvan gönenci" deyiminin kullanılması uygun bulunmuştur.

Ünder'in (1996) hayvan hakları hareketi ve hayvan gönenci hareketi arasında belirttiği temel farkın genel anlamda geçerli olduğu söylenebilir.

Stewart (1989) Amerika ve İngiltere'de hayvan gönenci dersleri ya da kursları düzenlenerek veteriner fakültesi öğrencilerinin bu konudaki eğitimlerinin tammlandığını; King (1989) de veteriner hekimlerin eğitimle hayvan gönencine katkılarının daha da üst düzeye çıkarılabileceğini belirtirken Avrupa Birliği Veteriner Eğitimi Üst Komisyonu'nu ve Avrupa Veteriner Okulları Birliği'nin³³ çerçeve müfredat programına aldığı hayvan gönenci dersi ve eğitimi konusunda Türkiye'de veteriner fakültelerinde bir birliklilik olmadığı ve genel olarak eğitim programlarına alınmadığı tespit edilmiştir.

Anatomi, biyokimya, fizyoloji, hayvan davranışları ve zootekni eğitimi hayvan motivasyonuna etki eden iç ve dış faktörleri anlamamıza, dolayısıyla hayvanların normal davranışlarının anlaşılmasına da katkı sağlar (Stewart 1989). Ancak veteriner hekimin hayvan gönenci konusunda ortaya koyacağı tutum ve davranışını belirleyen etik değerlerin bilinmesi, hayvanların en üst düzeyde hayvan gönencine kavuşmalarında oldukça etkili olacağı ileri sürülebilir.

Avrupa'da hayvanların gönencine uygun olarak yürürlükte olan ve farklı hayvan türlerine göre sınıflandırılan özel mevzuat metinleri olduğu, Türkiye'de ise bu konuda genel veteriner hekimliği mevzuatı içerisinde yer alan birkaç hüküm dışında konuya özel bir yasa ve dolayısıyla yönetmelik olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, hayvanların gönenci konusunda hem eğitim boyutunda hem de mevzuat boyutunda Avrupa düzeyinde gelişmelerin sağlanmasının Türkiye'de hayvan gönenci konusundaki bilincin ve duyarlılığın artmasına katkı sağlayacağı söylenebilir.

29. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (2004) Twinning Project. Almanya ve Türkiye Arasındaki AB Eşleşirme Projesi, Twinning No: TR02/AG/01, Proje No. TR 0203 05. Hayvan Refahı Komisyonu "Hayvan Refahı Yasa Tasarısı" çalışmaları.
30. Council Directive 91/628/EEC of 19 November 1991 on the protection of animals during transport and amending Directives 90/425/EEC and 91/496/EEC. Official Journal L 340, 11/12/1991 p. 0017 - 0027.
31. Council Directive 93/119/EC of 22 December 1993 on the protection of animals at the time of slaughter or killing. Official Journal L 340, 31/12/1993 p. 0021 - 0034.
32. Council Directive 98/58/EC of 20 July 1998 concerning the protection of animals kept for farming purposes. Official Journal L 221, 08/08/1998 p. 0023 - 0027.
33. Advisory Committee on Veterinary Training and European Association of Establishments for Veterinary Education (2000) Evaluation of Veterinary Training in Europe. Standard Operating Procedures. Brussels, 17 January 2000, XV/E/8488/2/98, pp.39-40

Kaynaklar

- Anon. (1995) Welfare. Collins Cobuild English Dictionary, Harper Collins Publishers, London, p.1898
- Anon. (2000) Welfare. The New International Webster's Dictionary Thesaurus (Encyclopedic Edition) Trident Press International, Canada, p.1112
- Appleby, M.C. and Hughes B.O. (1997) Introduction. In: Animal Welfare. Eds. Michael C. Appleby and Barry O. Hughes. University Press, Cambridge- UK. pp.XI-XII
- Dinçer, F. ve Menteş, A. (1994) Veteriner Hekimliği ve Hayvan Hakları Açısından Etik Kurullar. T. Klin. Tıbbi Etik Derg., 2(3):148-150
- Duncan, I.J.H. and Fraser, D. (1997) Understanding Animal Welfare. In: Animal Welfare. Eds. Michael C. Appleby and Barry O. Hughes. University Press, Cambridge- UK. pp. 19-31
- Hollands, C. (1989) Summaries and Questions. In: The Congress Book of the Status of Animals: Ethics, Education and Welfare. Eds. David Paterson and Mary Palmer, BPCC Wheatons Ltd., UK, p.219
- King, N. (1989) The Role of the Veterinarian in Animal Welfare – A New Approach. In: The Congress Book of the Status of Animals: Ethics, Education and Welfare. Eds. David Paterson and Mary Palmer, BPCC Wheatons Ltd., UK, pp.191-199
- Menteş, A. (1996) Türk Veteriner Hekimliği Tarihinde Deontoloji, Ülkemizde ve Dünyada Bugünkü Durum. AÜ Sağ. Bil. Enst., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara. s.22
- Rollin, B. E. (1999) An Introduction to Veterinary Medical Ethics: Theory and Cases. Iowa State University Press, Ames – Iowa, pp.1-75
- Scottish Society for the Prevention of Cruelty to Animals (SPCA, 1992) Policies on Animal Welfare. Edinburgh. pp.1-32
- Sinclair, J., Hanks P. and Fox G. (1988) Metro Collins Cobuild Essential Dictionary. (Çev. Önder Renkfiydırım) Metro Kitap Yay. ve Paz., İstanbul. s.1184
- Stewart, M.F. (1989) Teaching of Animal Welfare to Veterinary Students. In: The Congress Book of the Status of Animals: Ethics, Education and Welfare. Eds. David Paterson and Mary Palmer, BPCC Wheatons Ltd., UK, pp.200-206
- Tandy, J. (1989) The Role of the Veterinarian in Animal Welfare – Practical Dilemmas. In: The Congress Book of the Status of Animals: Ethics, Education and Welfare. Eds. David Paterson and Mary Palmer. BPCC Wheatons Ltd., UK, pp.182-190
- Tannenbaum, J. (1995) The Nature and Importance of Veterinary Ethics. In: Veterinary Ethics: Animal Welfare, Client Relations, Competition and Collegiality. Mosby-Year Book, Inc., USA. pp.1-12, 171-172
- Türk Dil Kurumu (1988) Türkçe Sözlük. Cilt I. TDK yay. No: 549, TDK Basımevi, Ankara, s.560
- Ünder, H. (1996) Çevre Felsefesi. Doruk Yayınları, Ankara. s.164-179
- World Veterinary Association (WVA, 1991) Policy Statement on Animal Welfare, Well-Being and Ethology. WVA Bulletin, 7(2): 38-39
- WVA (1994) Veterinary Education Minimum Requirements. WVA Bulletin, 10(2): 20-23